

ANDRZEJ S. FERET
Instytut Filologii Germańskiej

PRÓBA OKREŚLENIA KATEGORII GRAMATYCZNEJ 'IMIESŁÓW'. STUDIUM TYPOLOGICZNE ZJAWISKA W JĘZYKU NIEMIECKIM I POLSKIM

Cel monografii¹ można określić jako próbę uchwycenia istoty zjawiska gramatycznego, jakim jest imiesłów. Pozycją wyjściową jest gramatyka uniwersalna, teoria zasad i parametrów. Każdemu modułowi takiego modelu przyporządkowuje się wrodzone uniwersalne zasady i typologicznie relewantne parametry. Pierwsze z wymienionych są podstawą wszystkich gramatyk poszczególnych języków, istniejącą przed wszelkim opisem gramatycznym. Zakłada się, że zasady są aktywowane przez wprowadzenie danych zewnętrznych. W zasadach są mianowicie luki – parametry, uzupełniane w zgodności z danymi zewnętrznymi. Skutkiem rozmaitych możliwości uzupełniania parametrów jest wielość i różnorodność języków². Ideą gramatyki uniwersalnej jest postulat jej zgodności z mnogością istniejących gramatyk, a w konsekwencji z każdą potencjalną gramatyką dowolnego języka naturalnego. Z tego zaś wynika, że gramatyki różnych języków są z założenia zbudowane podobnie. Natomiast różnice należy przypisać parametryzacji³.

Zadaniem monografii jest właśnie parametryzacja imiesłowu w obydwu badanych językach. W związku z tym analizie poddano kategorię, jej zachowanie i potencjalne warianty w ramach jednego systemu językowego. Nie dążono jednakże do konfrontacji dwóch języków, mającej na celu wykrycie ekwiwalencji semantycznej.

Imiesłów występuje w obydwu porównywanych językach, pełniąc w nich podobne funkcje. Zanim jednak przejdziemy do kwestii funkcji, należy skon-

¹ Niniejszy artykuł zawiera wnioski wynikające z monografii: *Zur Bestimmung der grammatischen Kategorie 'Partizip'. Eine typologische Studie am Deutschen und am Polnischen*.

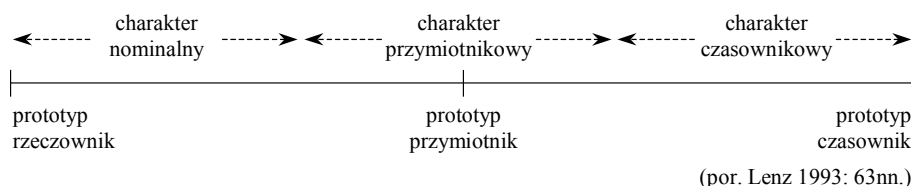
² Paradoxem teorii zasad i parametrów jest założenie, że jest ona obligatoryjnie prosta i kompleksowa jednocześnie. Prosta – aby wyjaśnić akwizycję języka w przeciągu względnie krótkiego czasu. Kompleksowa – aby wyjaśnić potencjalną możliwość akwizycji dowolnego języka przy faktycznej mnogości i różnorodności języków na świecie (Rauh 1993: 7).

³ Gramatykę uniwersalną, sparametryzowaną pod kątem danego języka, Chomsky (1986) określa mianem *gramatyki centralnej*.

centrować się na ambiwalencji badanego zjawiska. Za ambiwalencję uważa się tutaj uznawanie imiesłowu już to za czasownik, już to za przymiotnik, nie decydując się jednakże na jednoznaczną klasyfikację.

Jak się okazuje, imiesłów to forma pośrednicząca (stąd też jej nazwa łacińska *participium* – słowo wyrażające udział). Dokładnie zaś pośredniczy ona między dwoma klasami wyrazów, wykazując po części cechy charakterystyczne dla obu klas. Sama jednak nie tworzy odrębnej klasy, lecz należy do wyżej wymienionych. Sytuację tę odzwierciedla nazewnictwo: gr. *metochicon*, łac. *particeps*, niem. *Mittel-* względnie *Zwischenwort*, *Partizip*, jak i polski *imiesłów*⁴.

Jakkolwiek by nie opisywano imiesłowów, odnoszono się – najczęściej nieświadomie lub pośrednio – do tzw. kontinuum czasownikowo-nominalnego, które jednak dopiero w świetle założeń językoznawstwa kognitywnego mogło otrzymać podstawy teoretyczne, aby następnie zostać precyzyjnie opracowane. Punktem wyjścia jest założenie, że istnieją dwa prototypy: czasownik i przymiotnik. Imiesłów, jako taki, nie reprezentuje żadnego z nich, lecz występuje w obszarze peryferyjnym między nimi. Jego pozycja względem wymienionych prototypów została zbadana za pomocą odpowiednich testów. Jako testów użyto przejście i sposób realizacji leksykalnego wyposażenia czasownika wyjściowego (liczba i rodzaj komplementów), użycie w funkcji orzecznika, sposób negacji, możliwość stopniowania.

Jak się okazuje, imiesłowy przejmują (dziedziczą) leksykalne wyposażenie czasownika wyjściowego. Jednakże również przymiotniki dysponują wyposażeniem leksykalnym, które jednak różni się od czasownikowego, np. *sich interessieren für* vs. *interessiert an*. Wspomnieć należy, że w przypadku imiesłowów można zaobserwować pewne regularności w kolejności przyłączania uzupełnień⁵. W formach nieodmiennych zmienia się charakter uzupełnienia przyłączanego jako ostatnie w kolejności⁶. Imiesłowy czynne (*Partizipien I*)⁷ zachowują jego leksykalny charakter⁸, podczas gdy tzw. imiesłowy bierne (*Partizi-*

⁴ *Imię* – łac. *nomen*, *słowo* – łac. *verbum*. Za: Kazimierz Polański, Seminarium językoznawcze dla Studium Doktoranckiego Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000 r.; por. także Przygoda (1976): *forma pośrednia między imionami i słowami*.

⁵ Przez termin *uzupełnienie* należy rozumieć element wiązany walencyjnie.

⁶ W przypadku form odmiennych mamy do czynienia z tzw. uzupełnieniem strukturalnym (*der strukturelle letztzubindende Term*), tzn. z podmiotem zdania (IDSG 1997: 1350nn.).

⁷ Określenia *imiesłów czynny* i *bierny* należy traktować wyłącznie jako etykiety, nie zaś jako charakterystykę tych form. Z tego też powodu w tekście używane są określenia numeryczne imiesłów I i imiesłów II.

⁸ Tzn. przewidziany przez właściwości walencyjne czasownika. Natomiast uzupełnienie operacyjne (*der operationale letztzubindende Term*) występuje w przypadku skonwertowanej struktury

pien II) wprowadzają na jego miejsce uzupełnienie operacyjne⁹. Inna sytuacja występuje w przypadku czasowników, takich jak *gelingen*, *entstehen*, *unterlaufen*, gdzie uzupełnienie ostatnie należy *a priori* uznać za operacyjne: imiesłów II tychże czasowników blokuje wprawdzie charakter leksykalny tegoż uzupełnienia, ponieważ jednak brak jest dopełnienia biernikowego, powstałe w trakcie blokady wolne miejsce nie zostaje zajęte przez uzupełnienie o charakterze operacyjnym. Jednakże imiesłów II czasowników, względnie konstrukcji ergatywnych, może się pojawić w roli przydawki tego członu struktury argumentowej, którego wyrażenie pełni w zdaniu funkcję podmiotu. Ponieważ człon ten ma charakter operacyjny, określa się go jako uzupełnienie *a priori* operacyjne (IDSG 1997: 1863).

Czasowniki są negowane za pomocą partykuły *nicht*, przymiotniki natomiast za pomocą prefiksu *un-*. Z możliwością prefiksacji wiąże się potencjalne zleksykalizowanie, jak i utrata leksykalnego wyposażenia dziedziczonego od czasownika. Grupę pośrednią tworzą tutaj negowane imiesłowy łączące się w jedno słowo z negacją *nicht*. Powyższe stwierdzenia dotyczą jednakże wyłącznie języka niemieckiego, ponieważ w języku polskim partykuła negacyjna – *nie*, używana zarówno w przypadku czasowników, jak i przymiotników, pojawia się przed imiesłowem, nie łącząc się z nim w jeden leksem. Użyte tu kryterium grafemiczne okazuje się mało stabilne, o czym świadczy ostatnia zmiana pisowni partykuły *nie*, zrównująca pisownię przymiotników i imiesłówów, dopuszczająca jednakże rozdzielność imiesłowu (Polański 1998).

Innym kryterium różnicującym jest użycie w funkcji orzecznika. Według tego kryterium, tylko przymiotniki mogą pełnić w zdaniu funkcję orzecznika. Jednakże kryterium to ma, jak się okazuje, ograniczony zasięg, ponieważ niemieckie imiesłowy II mogą wystąpić zarówno w kontekstach czasownikowych, jak i przymiotnikowych. Za regułą ogólną uważa się przy tym, że wraz ze stopniem zleksykalizowania zwiększa się również stopień akceptowalności takich konstrukcji. Jednakże nawet w przypadkach zleksykalizowanych istnieją ograniczenia semantyczne, nie dopuszczające użycia w funkcji orzecznika.

Okazuje się, że imiesłowy z reguły nie pozwalają się stopniować. Jednakże jest to możliwe w przypadku, gdy znaczenie imiesłowu (znaczenie) różni się od znaczenia czasownika wyjściowego. W grupie czasownikowej stopniowanie wyrażone jest za pomocą samodzielnych wyrazów lub grup wyrazów. W kontekstach przymiotnikowych natomiast używane są odpowiednie sufiksy. Ich użycie jest możliwe również wtedy, gdy dojdzie do utraty leksykalnego wyposażenia dziedziczonego od czasownika wyjściowego. Możliwość stopniowania okazuje się więc uzależniona syntaktycznie. Dzieje się tak też w języku polskim, przy czym stopień wyższy i najwyższy wyrażane są analitycznie – za pomocą słów *bardziej* i *najbardziej*.

Osiągnięte wyniki nie wykazały imiesłówów jako prototypowych czasowników, ponieważ nie realizują one typowo czasownikowych kategorii, jak np. czas czy osoba. W tym celu wymagają one użycia czasowników posiłkowych. Mogą

argumentów w stronie biernej. Obydwa te terminy odnoszą się wyłącznie do uzupełnień w mianowniku i bierniku (IDSG 1997: 1350nn.).

⁹ Zob. przypis 8.

przejąć niezmienioną formę lub też skonwertować strukturę argumentów czasownika wyjściowego. Imiesłowów nie można również uznać za prototypowe przymiotniki, ponieważ zawsze w pewnym stopniu ciąży nad nimi ich pochodzenie odczasownikowe. Poza tym jako orzeczników można użyć tylko tych imiesłowów, które są już zleksykalizowane. W związku z powyższym należy je w kontinuum czasownikowo-nominalnym umieścić w obszarze między prototypem przymiotnika a prototypem czasownika. Prototypy jako takie nie są kategoriami rozmytymi, lecz jasno wyznaczonymi jednostkami, charakteryzowanymi przez pewne cechy (Rosch 1973, 1977; Langacker 1987: 16; Lenz 1993: 70).

I tak, prototypowe przymiotniki mogą zostać użyte w funkcji orzecznika¹⁰, jak i być prefigowane przez *un-*¹¹, są także stabilne czasowo. Natomiast prototypowe czasowniki są czasowo niestabilne, odmieniają się przez osoby oraz nie wymagają użycia czasowników posiłkowych. Realizują przy tym walencję czasownika w postaci niezmodyfikowanej, a także nazywają czynności¹² (Lenz 1993: 71nn.).

Ponieważ między prototypami nie istnieją ściśle wytyczone granice a jedynie płynne przejścia, imiesłowy czasownikowe i przymiotnikowe zostały rozgraniczone za pomocą morfosyntaktycznej i semantycznej akceptowalności¹³. Skutkiem tego tylko imiesłów przymiotnikowy może się łączyć z *un-* / *nie* w jeden wyraz. Imiesłów czasownikowy może natomiast współwystępować z *werden* / *zosta(wa)ć*. Czynnikiem dodatkowym jest fakt, że stabilność czasowa znaczenia imiesłowu może zostać zneutralizowana poprzez dodanie pewnych elementów leksykalnych. Za w pełni akceptowalne uznaje się przy tym imiesłowy jednoznacznie czasownikowe względnie przymiotnikowe lub takie, które okazują się ambiwalentne pod względem czasownikowości lub przymiotnikowości.

Mając to na względzie, przytaczamy poniżej wypracowane wyniki:

1. *ein befriedigendes Ergebnis* wobec *ein unbefriedigendes Ergebnis*
2. *ein alle nicht befriedigendes Ergebnis* wobec **ein alle unbefriedigendes Ergebnis*
3. *ein schlafendes Kind* wobec **ein unschlafendes Kind*
4. *das bemalte Holzstück* wobec *das unbemalte Holzstück*

¹⁰ Por. Zimmermann (1988: 284nn.).

¹¹ O ile nie są używane wyłącznie jako przydawka lub wyłącznie jako orzecznik, lub też mają jednoznaczne antonimy (*primäre Antonyme*). Do tej grupy należą także przymiotniki wykazujące inherentnie znaczenie negatywne oraz nazwy barw i materiałów (np. *drewniany – hölzern*) (Lenz 1993).

¹² *Activity verbs* wobec *state verbs* (Givón 1979; Hopper, Thompson 1984, 1985). Ich denotatami są konkretne, kinetyczne, widoczne, efektywne czynności wykonywane przez uczestników czynności (por. Lenz 1993: 69).

¹³ Nie da się jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie, czy ustalone ograniczenia mają charakter kategorialny czy semantyczny. Imiesłowy charakteryzuje brak cech kategorialnych; wykazują one tylko czasowość – i to w ograniczonym wymiarze. Stąd zaś wynika ich polisemantyczność i składniowa polifunkcjonalność. Można by się jednakże pokusić o odpowiedź na podstawie gramatyk postulujących istnienie leksykonu. Mówimy raczej o dwóch typach leksykonu: w pierwszym przypadku leksykon zawiera tylko rdzeń czasownika, względnie bezokolicznik, imiesłów zaś jest formą generowaną, a więc ma charakter semantyczny. W innym typie leksykonu (IDSG 1997) obok rdzenia i bezokolicznika zapisany jest także imiesłów. Jest on więc kategorią, a co za tym idzie, również ograniczenia, o których tu mowa, mają charakter przede wszystkim kategorialny.

5. *Das Holzstück ist bemalt* wobec *Das Holzstück ist unbemalt*
6. *Das Holzstück wird bemalt* wobec **Das Holzstück wird unbemalt*
7. *Das Holzstück wird vom Jungen bemalt* wobec **Das Holzstück wird vom Jungen unbemalt*
8. *das vom Jungen bemalte Holzstück* wobec *?das vom Jungen unbemalte Holzstück*
9. *Das Holzstück ist vom Jungen bemalt* wobec *?Das Holzstück ist vom Jungen unbemalt*

U Lenz (1993: 44) można znaleźć wskazówkę, że w zdaniach, jak powyższe 8 i 9, dodatkowe wprowadzenie elementów typu *noch*¹⁴ pozwoliłoby uznać je za akceptowalne. Przysłówek *noch* wniósłby więc cechę niestabilności czasowej do kontekstu stabilnego dzięki obecności prefiksu *un-*. Cecha ta okazałaby się na tyle „silna”, aby złagodzić (nie)poprawność wynikłą z kontrastu między przymiotnikowym prefiksem a czasownikową frazą z *von*.

Werden i *un-* są więc w kontekście imiesłowu nie do zaakceptowania (por. 6, 7), inaczej niż *sein* i *un-*, które nie są w pełni nieakceptowalne (por. 5, 9). Względna stabilność czasową znaczenia imiesłowu można zneutralizować za pomocą elementów typu *noch*. Imiesłowy jednoznacznie czasownikowe i jednoznacznie przymiotnikowe oraz ambiwalentne względem czasownikowości / przymiotnikowości są natomiast w pełni akceptowalne (Lenz 1993: 74).

Ponadto, w języku niemieckim występuje tzw. *gerundivum*¹⁵, którego integralną częścią jest partykuła *zu*. Jej znaczenie powoduje, że zaistnienie stanu rzeczy denotowanego przez bezokolicznik zostaje zniesione z osi czasu, pozostając kwestią otwartą¹⁶ (Leys 1977: 121). Obecność partykuły *zu* pociąga za sobą konwersję struktury argumentowej, zmianie nie ulega natomiast forma identyczna z imiesłowem czynnym (*Partizip I*)¹⁷.

Kontinuum stabilności czasowej można zastosować także do języka polskiego. Polskie imiesłowy również nie reprezentują żadnego z prototypów (czasownika bądź przymiotnika), występując pomiędzy biegunami kontinuum. Zakładając, że prototypy w obu językach są definiowane przez te same cechy¹⁸, imiesłowy języka polskiego dają się przedstawić następująco:

prototyp – przymiotnik:	10. <i>duże dziecko / dziecko jest nieduże</i>
	11. <i>osiwiał / nieosiwiał człowiek</i>
imiesłów	12. <i>śpiące / *nieśpiące dziecko</i> (jako przymiotnik), <i>nie śpiące dziecko</i> (jako imiesłów bądź przymiotnik)

¹⁴ Formalnym odpowiednikiem w języku polskim jest przysłówek *jeszcze*.

¹⁵ Jak w przypadku gramatyki języka łacińskiego, także i tutaj *gerundivum* oznacza konstrukcję przymiotnikową, występującą zarówno w funkcji przydawki, jak i orzecznika. Użyte przez Leysa (1977) określenie *imiesłów modalny (modales Partizip)* okazało się mało operacyjne, w związku z czym nie przyjęło się jego użycie.

¹⁶ Stąd zapewne wynika określenie *Partizip Futurum* (por. także Ehrhard 1994: 197nn.).

¹⁷ Por. przypis 7.

¹⁸ Ponieważ w języku polskim istnieje tylko jedna możliwość negacji – jednolita partykuła *nie* – mamy do czynienia z różną jej realizacją w zależności od obecności czasownika bądź przymiotnika.

13. *zmarły* / **niezmarły człowiek* / **Człowiek jest zmarły*
 14. *odrobione* / *nieodrobione zadanie* / *Zadanie jest nieodrobione* (jako orzecznik) / *Zadanie jest odrobione* (jako część orzeczenia w stronie biernej)
 15. *odrabiane* / **nieodrabiane* / *nie odrabiane zadanie* / *Zadanie jest *nieodrabiane* / *nie odrabiane* (jako część orzeczenia w stronie biernej)
 16. *Podając się* / *Podawszy się za agenta ochrony, wszedł do budynku*
- prototyp – czasownik: 17. *Dziecko śpi. Człowiek osiwiiał / zmarł*

Najbliżej prototypu przymiotnika (por. 11) stoją przymiotniki mające formę imiesłowu, a zarazem wykazujące związek znaczeniowy z czasownikiem. Jeśli partykuła *nie* stoi przy tym oddzielnie, należy jednoznacznie zidentyfikować imiesłów.

W pozycji 12. usytuowano formy pochodzące od czasowników mutatywnych, zachowujące się przy tym jak przymiotniki. Niektóre z nich dopuszczają użycie w funkcji orzecznika.

W pozycji 13. występują ambiwalentne formy wykazujące cechy zarówno przymiotników, jak i czasowników.

W pozycji 14. umieszczono zleksykalizowane imiesłowy, pozwalające rozpoznać komponent czasownikowy, a nie występujące już w funkcji orzecznika oraz dopuszczające obydwa sposoby negacji.

Pozycję 15. reprezentują imiesłowy występujące w kontekstach typowo czasownikowych, jak i w funkcji przydawki. Zezwalają one na obydwa sposoby negacji, jednakże nie na użycie w funkcji orzecznika.

Pozycję 16. tworzą imiesłowy spełniające powyżej nazwane warunki z wyjątkiem użycia w funkcji przydawki. Znajdują się one najbliżej prototypu czasownika, przejmując przy tym właściwości walencyjne czasownika wyjściowego z zastrzeżeniem, że człon ostatni nie pojawia się w samej konstrukcji imiesłowowej, lecz jest koreferentny z jednym z wyrażen struktury nadrzędnej.

Wymienić należy ponadto występujący w języku polskim imiesłów, zakończony na *-ąco*, który pozornie pozostaje w sprzeczności z wypracowanym kontinuum. Na podstawie jego dystrybucji i cech syntaktycznych zaliczany jest jedynie do klasy przysłówka. Forma ta, opisywana często jako przysówek odmiesłowowy, może jednakże zostać uznana za imiesłów, będący pewnym odstępstwem od kontinuum czasownikowo-nominalnego. Odstępstwo to polega, jak się okazuje, na obligatoryjnej redukcji wszystkich uzupełnień czasownika wyjściowego. Formy zaś zajmują w kontinuum czasownikowo-nominalnym wspólne miejsce z imiesłowami pozycji 16., o czym mogą świadczyć poniższe przykłady:

18. *Cesarz przyjął komunię siedząc vs Cesarz przyjął komunię siedząco* (Wróbel 1975)

Jednocześnie należy wspomnieć, że przypisywana imiesłowom i konstrukcjom imiesłowowym funkcja tła dla stanów rzeczy, denotowanych przez struktury nadrzędne, została tutaj posunięta najdalej – aż do hyponimii, lub inkluzji. Tak więc imiesłowy zakończone na *-qco* jawią się jako kwalitatywne określenia czasownika struktury nadrzędnej. Růžička (1966) wysuwa tezę, że imiesłów jest generowany nie pod węzłem S, lecz VP¹⁹. Z tego zaś wynika, że jest komplementem czasownikowym. Idąc dalej, wnioskujemy, że formy zakończone na *-qco* są wynikiem kategoryalnego rozwoju imiesłowów w funkcji sekundarnego orzeczenia, na co wskazuje Jodłowski (1971).

Zastosowane w monografii procedury testowe pozwalają na określenie statusu imiesłowów, przyznając im jednakże zakres na osi, nie zaś pojedynczy punkt. Pozwalają one ustalić, czy w danym konkretnym użyciu imiesłów realizuje cechy przymiotnika czy czasownika. I tak, w poniższym przykładzie występuje imiesłów realizujący konotację czasownika wyjściowego, a więc bardziej czasownikowy, użyty w niezwyklej dla niego funkcji przymiotnikowej – orzecznika:

19. *Sprawa jest trudna, wymagająca niezwyklej biegłości* (Wróbel 1975)

Procedury te mają jednakże ograniczony zasięg, tzn. w odniesieniu do powyższego zdania można stwierdzić, że imiesłów łączący się ze spójką to przymiotnik, ale dopiero w konkretnym użyciu można zweryfikować, czy dane kryterium okazuje się na tyle silne, aby można było jednoznacznie mówić o przymiotniku lub czasowniku²⁰.

W konsekwencji wypracowano typologicznie poniższy zbiór form imiesłowu:

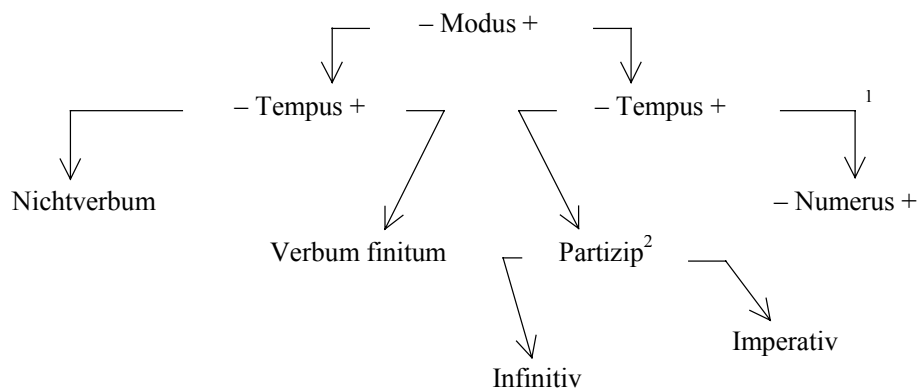
Język niemiecki	Język polski
i <i>-en + -d</i>	i <i>-qç</i>
ii <i>zu + -en + -d</i>	ii <i>-szy</i>
iii <i>(ge-) + -en / -(e)t</i> ²¹	iii <i>-qco</i>
	iv <i>-qcy</i>
	v <i>-ny / -ty</i>
	vi <i>-ty</i>

¹⁹ Tzw. *innere Typ*.

²⁰ Zastosowanie kryterium zaproponowanego przez Saloniego i Świdzińskiego (1998) daje zdecydowanie pewniejsze rezultaty, znacznie przyczyniając się do przejrzystości opisu. Jednakże w takim przypadku nie można ustalić stopnia realizacji przez imiesłów cech bądź to przymiotnika, bądź czasownika, co z kolei umożliwia odwołanie się do teorii prototypów.

²¹ Tesnière zakłada istnienie dwóch imiesłowów – I i II (Gréciano 1994: 58). W przypadku tego ostatniego wspomina jednakże znów dwa imiesłowy. Imiesłów *antérieur* może występować jako imiesłów prymarny (np. *gedurft*) lub też jako imiesłów sekundarny (*dürfen*). Imiesłów prymarny tworzą czasowniki pełnoznaczeniowe (*Vollverben*) bądź występujące w takim użyciu. Natomiast imiesłów sekundarny, formalnie pokrywający się z bezokolicznikiem czasu teraźniejszego, tworzą czasowniki pomocnicze.

Jako kategorie wyrażane przez imiesłowy zbadano przypadek i czas. Dobór takich kategorii również odnosi się do faktu, że imiesłów jest formą pośrednią w kontinuum czasownikowo-nominalnym.

¹ implikuje kategorie osoby i liczby

² implikuje kategorię strony oraz kategorie nominalne (Kristophson 1980: 74)

Zachowanie imiesłowu względem kategorii przypadku ujawnia się w kontekście frazy nominalnej, w której imiesłów jest odmieniany przez przypadki. Jednakże okazuje się, że uznanie przypadku za kategorię imiesłowu jest o tyle nieuzasadnione, że nie jest on kategorią inheretną – jak w przypadku rzeczownika – lecz selektywną – służącą do wyrażania związku zgody pomiędzy wyróżnikiem bądź rodzajnikiem, przydawką i członem konstytutywnym frazy nominalnej. W przeciwnym razie należałoby na podstawie możliwości rzeczownikowego użycia imiesłowu uznać również rodzaj gramatyczny za kategorię imiesłowu.

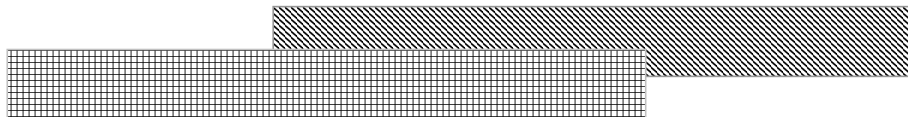
Równie ostrożnie należy podchodzić do tezy mówiącej, że imiesłów wyraża czas gramatyczny. Z pewnością poszczególne jego formy odnoszą się do określonych przedziałów czasowych. Z tego też względu przyjęto tu założenie, że czas jest kategorią realizowaną wyłącznie przez odmienne formy czasownika. Natomiast zespół innych czynników mających wpływ na odniesienie czasowe danej formy językowej został objęty uogólniającym terminem *czasowość*. Jak można było wynioskować z analizy użycia konstrukcji imiesłowowych, terminowi *czasowość* może i powinien zostać przyznany szeroki zakres.

Konstrukcje imiesłowowe jawią się mianowicie jako wolne od wszelkich cech czasu gramatycznego i niezobowiązane wobec żadnego z przedziałów czasowych. Ich odniesienie czasowe, tym samym również ich interpretacja, są zdeterminowane przede wszystkim strukturą nadrzędną. Do pozostałych czynników można zaliczyć otoczenie imiesłowu i jego znaczenie, rodzaj czynności / stanu wyrażany przez imiesłowowo użyty czasownik, jak również wewnętrzną i zewnętrzną topologię konstrukcji imiesłowowej. Dopiero interakcja wymienionych czynników umożliwia dokonanie adekwatnej interpretacji.

Poniżej przytoczono kilka przykładów wraz ze schematycznym odwzorowaniem stosunków czasowych:

20. *Mechanisch aufblickend, sah er über sich einen der Sälenknäufe mit den drei Tierköpfen, und alsbald war ihm [...]* (Hesse 1979: 51)

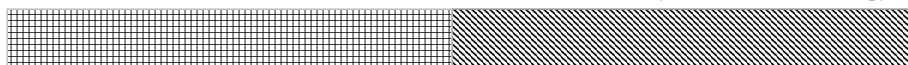
struktura nadrzędna – *er sah über sich einen der Sälenknäufe mit den drei Tierköpfen*

konstrukcja imiesłowowa – *er blickte mechanisch auf*

Możliwa byłaby tutaj także niżej prezentowana interpretacja:

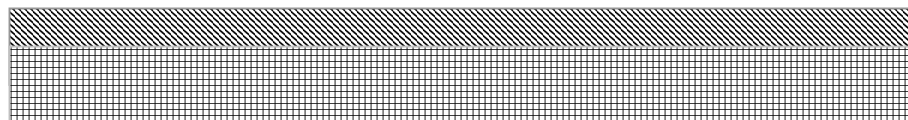
struktura nadrzędna – *er sah über sich einen der Sälenknäufe mit den drei Tierköpfen*

konstrukcja imiesłowowa – *er blickte mechanisch auf*

21. *Vor dem Fenster meiner Arbeitsstube weiden, vom elektrischen Hirten bewacht, die Jungrinder der Genossenschaft* (Filipović 1977: 17)

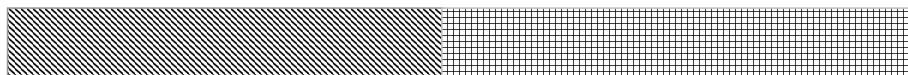
struktura nadrzędna – *Vor dem Fenster meiner Arbeitsstube weiden die Jungrinder der Genossenschaft*

konstrukcja imiesłowowa – *die Jungrinder der Genossenschaft werden vom elektrischen Hirten bewacht*

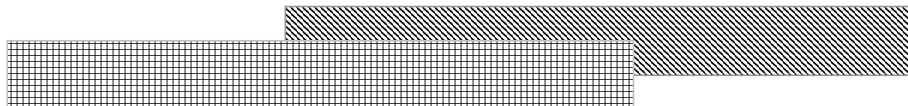
22. *Do ataku przeszła „Arkonia”, przeważając przez dłuższy czas* (Weiss 1977: 308)

struktura nadrzędna – *do ataku przeszła „Arkonia”*

konstrukcja imiesłowowa – *„Arkonia” przeważała dłuższy czas*

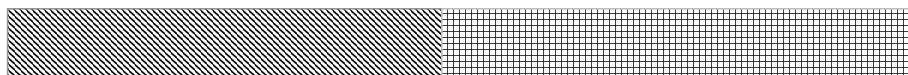
struktura nadrzędna – *do ataku przeszła „Arkonia”*

konstrukcja imiesłowowa – *„Arkonia” przeważała dłuższy czas*

23. *Wyszła, trzasnąwszy drzwiami* (Minkowski 1974: 75)

struktura nadrzędna – *wyszła*

konstrukcja imiesłowowa – *trzasnęła drzwiami*

Czasowość, jak i w ogóle kategorie gramatyczne, znajduje odbicie w nazewnictwie.

I tak, za powstały pod wpływem różnic w reprezentowaniu kategorii gramatycznych należy uznać podział na supinum i participium. Podział ten wynika z faktu, że supinum nie realizuje kategorii przymiotnika. W związku z tym participium jest formą nieosobową o charakterze przymiotnikowym, supinum natomiast wykazuje charakter czasownikowy. Podział na supinum i participium można więc uznać za kolejny wariant kontinuum czasownikowo-nominalnego.

Oprócz tego w języku niemieckim występuje gerundivum, pojmowane na podstawie gramatyki języka łacińskiego jako konstrukcja przymiotnikowa używana zarówno w funkcji przydawki, jak i orzecznika.

Gerundivum należy odróżniać od gerundium. Przez to ostatnie rozumie się formy przedstawiające czynność / stan czasownika wyjściowego jako oderwane od ich postawy – w sposób bardziej abstrakcyjny. Pozwalają one uniknąć użycia podmiotu, który jest reprezentowany przez wyrażenie należące do struktury nadrzędnej. Gerundium jest więc formą niesamodzielną, zależną.

Pozostałe określenia jak *Partizip Präsens*, *Präteritum* i *Perfekt* oraz imiesłów przysłówkowy współczesny / uprzedni, przymiotnikowy czynny / bierny i imiesłów przeszły okazują się uogólnieniami lub wręcz jedynie etykietami, ponieważ suponowane przez nie cechy gramatyczne tylko częściowo są wykazywane przez imiesłow. Z tego też powodu skoncentrowano się na nazewnictwie imiesłów, wypracowując nowe określenia, odzwierciedlające, być może²², istotne cechy badanych form językowych. Następnie dla wypracowanego typologicznie zbioru form imiesłowu zaproponowano następującą nomenklaturę:

Język niemiecki		Język polski	
i	Partizip 1	i	gerundium 1 – Gerundium 1
ii	Gerundiv	ii	gerundium 2 – Gerundium 2
iii	Partizip 2	iii	imiesłów przysłówkowy – Adverbialpartizip
		iv	imiesłów przymiotnikowy niedokonany – atelisches Adjektivpartizip
		v	imiesłów (przymiotnikowy) bierny – Passivpartizip
		vi	imiesłów przymiotnikowy dokonany – telisches ²³ Adjektivpartizip

²² Analiza nazewnictwa nie ma na celu usunięcie nomenklatury popartej długą tradycją językoznawczą, lecz stanowi jedynie część rozważań nad cechami badanych form językowych.

²³ W gruncie rzeczy nie istnieją czasowniki teliczne, istnieją jedynie teliczne sytuacje w rzeczywistości pozajęzykowej, do których odnoszą się dane czasowniki. Określenie *czasownik teliczny* powstało ze względów ekonomii językowej i w takiej formie weszło do nomenklatury językoznawczej. Wyrażenie *telic situation* pochodzi od Gareya (1957), pod względem treści odpowiada Vendlerowskiemu (1967) *accomplishment*, tj. sytuacji przedstawiającej całkowite dokonanie procesu, np. *drawing a circle*. Definicja sytuacji telicznych obejmuje zatem sytuacje charakteryzowane przez zmianę stanu czy osiągnięcie momentu końcowego trwającego jakiś czas procesu (por. Grzegorzewska, Laskowski i Wróbel 1984: 154nn.). Natomiast sytuacje ateliczne trwają w czasie w sposób nieograniczony, a zatem niemożliwe jest przyporządkowanie im momentu końcowego, np. *John is singing* (por. Merbach 2001: 155nn.).

Jak widać, zdecydowano się na numerację dwóch niemieckich imiesłówów i dwóch polskich gerundiów, celem uniknięcia pośpiesznych sformułowań.

Wielokrotnie już poruszono kwestię niesamodzielności imiesłówów: konstrukcje imiesłowne są zwykle zależne od struktur nadrzędnych. Poza tym imiesłowny przejmują leksykalne wyposażenie czasownika wyjściowego z wyjątkiem miejsca przewidzianego dla podmiotu, które zwykle pozostaje niezajęte. Ponieważ konstrukcja imiesłowna interpretowana jest jako wyraz kompletnej propozycji (sądu logicznego), jej LZT musi być reprezentowany przez pewne wyrażenie w strukturze nadrzędnej. W takim przypadku stwierdza się określenie LZT na drodze orientacji. W innej sytuacji, gdy nie dochodzi do orientacji, reprezentant mentalny LZT da się wywnioskować z kontekstu lub posiadanej wiedzy pozajęzykowej. W związku z powyższym, mamy tu do czynienia z otwartością odniesienia lub wręcz potencjalną mnogością odniesień. Poszukując możliwych wyrażen orientacyjnych, stwierdzono, że brakujący przedmiot nie musi być identyczny z podmiotem struktury nadrzędnej. Możliwe jest tu również dopełnienie w bierniku, celowniku, narzędniku, jak i w przypadku analitycznym (przymiowym). Orientacja okazuje się zmienna i zależna od takich czynników, jak: materiał leksykalny konstrukcji imiesłownej, jej pozycja wobec struktury nadrzędnej oraz jej topologia wewnętrzna. W związku z tym powinna być ustalana odrębnie dla każdego przypadku. Rzadziej zdarzają się takie, w których przedmiot orientacyjny może zostać ustalony tylko na podstawie kontekstu lub posiadanej wiedzy pozajęzykowej. Ponadto występują konstrukcje imiesłowne, w których orientacja zostaje zawieszona. W ten sposób założenie, że LZT konstrukcji imiesłownej musi być zawsze identyczny z podmiotem, nie potwierdza się, przez co należy je sformułować na nowo: za LZT konstrukcji imiesłownej może być uznane jedynie to wyrażenie, które po transformacji takiej konstrukcji w zdanie staje się jego podmiotem.

Kolejnym założeniem było, że imiesłowny, odpowiednio do swojego statusu pośrednika w kontinuum czasownikowo-nominalnym, występują w funkcjach typowych już to dla czasownika, już to dla przymiotnika. Okazuje się przy tym, że pewne występowania imiesłówów są sparametryzowane odmiennie, tzn. nie reprezentowane równolegle w obu porównywanych językach. Z tego powodu za punkt wyjścia analizy obrano funkcje, które badano pod względem ich sparametryzowania w danym języku. Wyniki wspomnianych badań zawiera poniższa tabela.

		j. niemiecki	j. polski
orzeczenie	czasownik w stronie czynnej	+	–
	czasownik w stronie biernej	+	+
	strona stadialna czasowników zwrotnych	+	+
	czasownik posiłkowy w stronie czynnej	+	–
	czasownik posiłkowy w stronie biernej	+	–
orzecznik		+	+
przydawka		+	+
okolicznik		+	+
nominalizacja		+	+
forma stadialna		+	+
forma modalna ze skonwertowaną strukturą argumentów		+	–
<i>kommen</i> + Partizip 2		+	–
samodzielne wyrażenie		+	(+)

Uściślając, należy wspomnieć, że nie są to bynajmniej wszystkie możliwe występowania imiesłowów. Przytoczone wyżej odznaczają się jednak, zdaniem autora, szczególnie dużą frekwencją użycia, z którego to powodu skoncentrowano się na nich w omówionej monografii.

Wykaz źródeł

Hesse H. (1979): *Narziß und Goldmund*, Frankfurt am Main.
 Minkowski A. (1974): *Błękitni z latającego talerza*, Warszawa.

Bibliografia

- Abraham W. (2000): *Das Perfektpartizip: seine angebliche Passivbedeutung im Deutschen*, „Zeitschrift für germanistische Linguistik”, 2/2000, t. 28, Berlin, New York.
- Bartnicka-Dąbrowska B., Jaworski M. (1968): *Fleksja* [w:] W. Doroszewski, B. Wieczorek red. *Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami*, Warszawa.
- Bech G. (1983): *Studien über das deutsche Verbum infinitum*, Tübingen.
- Bungarten T. (1976): *Präsentische Partizipialkonstruktionen in der deutschen Gegenwartssprache*, Düsseldorf.
- Chomsky N. (1986): *Knowledge of Language: its Nature, Origin and Use*, New York, Westport, London.
- Czarnecki T. (1985): *Das Passiv im Deutschen und Polnischen. Form und Verwendung*, Warszawa.
- Czarnecki T. (1998): *Aspektualität im Polnischen und Deutschen. Bedeutungen und Formen in einer konfrontativen Übersicht*, Gdańsk.
- Czochralski J. (1975): *Verbalaspekt und Tempussystem im Deutschen und Polnischen. Eine konfrontative Darstellung*, Warszawa.
- Dittmer A. (1982): *Verb (Zustandspartizip / Vorgangspartizip) oder Adjektiv?*, „Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik”, t. 19, Kopenhagen, s. 48–84.
- Dittmer A. (1983): *Über das Partizip I im Deutschen*, „Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik”, t. 21, Kopenhagen, s. 93–116.
- DPKG = Engel U. red. (1999): *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik*, Heidelberg.
- Ehrhard A. (1994): *Die Partizipien I und II und ihre Gruppen in den deutschen Schulgrammatiken des 19. Jahrhunderts* [w:] D. Bresson, M. Dalmas red. *Partizip und Partizipialgruppen im Deutschen*, Tübingen, s. 195–209.
- Eisenberg P. (1994): *Die Syntax des Mittelwortes. Läßt sich die Kategorisierung der Partizipien einzelsprachlich rechtfertigen?* [w:] D. Bresson, M. Dalmas red. *Partizip und Partizipialgruppen im Deutschen*, Tübingen, s. 69–90.
- Eisenberg P. (2000): *Grundriß der deutschen Grammatik*, Stuttgart.
- Faucher E. (1994): *Partizip oder Adjektiv? Partizip oder Infinitiv? Benennungs- und Abgrenzungsfragen* [w:] D. Bresson, M. Dalmas red. *Partizip und Partizipialgruppen im Deutschen*, Tübingen, s. 1–18.
- Feret A. (2002): *Zur Bestimmung der grammatischen Kategorie 'Partizip' Eine typologische Studie am Deutschen und am Polnischen*, Kraków.
- Feret A. (2005): *Das Partizip im Deutschen und Polnischen. Eine typologische Studie*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien.
- Filipović N. (1977): *Die Partizipialkonstruktionen in der deutschen dichterischen Prosa von heute*, Tübingen.

- Garey H. (1957): *Verbal Aspect in French*, „Language”, t. 33/2, s. 91–110.
- Givón T. (1979): *On Understanding Grammar*, New York.
- Gréciano G. (1994): „L'auxiliaire-auxilié / Das Auxiliatauxiliar”: Lucien Tesnière zu den Partizipien im Deutschen [w:] D. Bresson, M. Dalmas red. *Partizip und Partizipialgruppen im Deutschen*, Tübingen, s. 57–67.
- Grzegorzczkova R., Laskowski R., Wróbel H. (1984): *Morfologia* [w:] S. Urbańczyk red. *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Haspelmath M. (1993): *Passive Participles across Languages* [w:] B. Fox, P. Hopper red. *Voice: Form and Function*, Amsterdam.
- Helbig G. (1983): *Zur Verwendung der Infinitiv- und Partizipialkonstruktionen in der deutschen Gegenwartssprache* [w:] G. Helbig red. *Studien zur deutschen Syntax*, Leipzig, s. 188–214.
- Hopper P., Thompson S. (1984): *The Discourse Basis for Lexical Categories in Universal Grammar*, „Language”, t. 60/3, s. 703–752.
- Hopper P., Thompson S. (1985): *The Iconicity of the Universal Categories „Noun” and „Verb”* [w:] J. Haiman red. *Iconicity in Syntax*, Amsterdam.
- IDSG = Zifonun G. et al. red. (1997): *Grammatik der deutschen Sprache*, Berlin, New York.
- Jäger G. (1982): *Einige Überlegungen zum deutschen inkongruenten Partizip I in modaler Funktion und seinen Entsprechungen im Tschechischen* [w:] G. Jäger et al. red. *Studien zum Tschechischen, Slowakischen und Deutschen aus vergleichender Sicht*, Leipzig.
- Jäger G., Koenitz B. (1980): *Semantische Eigenschaften sprachlicher Mittel. Vorüberlegungen für eine semantische Beschreibung von Gerundien*, „Linguistische Arbeitsberichte”, t. 28, Leipzig, s. 32–44.
- Jäger G., Koenitz B. (1983): *Zur Semantik der deutschen inkongruenten Partizipien I und der polnischen Gerundien I in adverbialer und nebenprädikativischer Funktion* [w:] G. Helbig, G. Jäger red. *Studien zum deutsch-polnischen Sprachvergleich*, Leipzig, s. 89–136.
- Jäger G., Müller D. (1981): *Das polnische Gerundium I und seine Entsprechungen im Deutschen*, „Polnisch-deutscher Sprachvergleich. Arbeitsbuch für Fortgeschrittene von einem Autorenkollektiv. Lehrbücher und Arbeitsmaterialien zum Studium der polnischen Sprache”, t. XV, Leipzig, s. 286–326.
- Jodłowski S. (1971): *Studia nad częściami mowy*, Warszawa.
- Jodłowski S. (1977): *Podstawy polskiej składni*, Warszawa.
- Klemensiewicz Z. (1984): *Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego*, Warszawa.
- Krause M. (1994): *Bemerkungen zu komm- + Partizip II im heutigen Deutsch* [w:] D. Bresson, M. Dalmas red. *Partizip und Partizipialgruppen im Deutschen*, Tübingen, s. 163–180.
- Kristophson J. (1980): *Zum Ewigkeitswert der grammatischen Kategorien* [w:] D. Weiss red. *Slawistische Linguistik 1979. Referate des V. Konstanzer Slawistischen Arbeitstreffens*, München, s. 65–78.
- Langacker R. (1987): *Foundation of Cognitive Grammar*, Stanford.
- Langacker R. (1991): *Noms et verbes*, „Communications”, t. 53, s. 103–153.
- Leirbukt O. (1981): „Passivähnliche” Konstruktionen mit haben + Partizip II im heutigen Deutsch, „Deutsche Sprache”, t. 9, Berlin, s. 119–146.
- Lenz B. (1993): *Probleme der Kategorisierung deutscher Partizipien*, „Zeitschrift für Sprachwissenschaft”, t. 12, Göttingen, s. 41–76.
- Lays O. (1977): *Gerundiv und modales Partizip*, „Deutsche Sprache”, t. 5, Berlin, s. 119–125.
- Marillier J. (1994): *Was sind Partizipien?* [w:] D. Bresson, M. Dalmas red. *Partizip und Partizipialgruppen im Deutschen*, Tübingen, s. 19–32.
- Merbach A. (2001): *Der Verbalaspekt im Polnischen – Syntagmatik oder Paradigmatik?* [w:] Z. Berdychowska et al. red. *Textlinguistik und Pragmatik*, Kraków, s. 155–164.
- Polański E. red. (1998): *Nowy słownik ortograficzny*, Warszawa.

- Przygoda M. (1976): *Predykatywne konstrukcje syntaktyczne z imiesłowem biernym dokonanym we współczesnym języku rosyjskim w aspekcie porównawczym z językiem polskim*, Zielona Góra.
- Rapp I. (1997): *Partizipien und semantische Struktur. Zu passivischen Konstruktionen mit dem 3. Status*, Tübingen.
- Rath R. (1971): *Die Partizipialgruppe in der deutschen Gegenwartssprache*, Düsseldorf.
- Rauh G. (1993): *Grammatische Kategorien*, Wuppertal.
- Rosch E. (1973): *Natural Categories*, „Cognitive Psychology”, t. 4, s. 328–350.
- Rosch E. (1977): *Classification of Real-world Objects: Origins and Representations in Cognition* [w:] P. Johnson-Laird, P. Warren red. *Thinking. Readings in Cognitive Science*, New York, s. 212–222.
- Růžička R. (1966): *Studien zur Theorie der russischen Syntax*, Berlin.
- Saloni Z., Świdziński M. (1998): *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Schatte C. (1986): *Partizipialkonstruktionen im Deutschen und Polnischen*, Katowice.
- Sommerfeldt K. (1988): *Zur Wortartklassifikation des Deutschen – Untersuchungen zur Wortartzugehörigkeit partizipialer Bildungen*, „Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung”, t. 4, Berlin, s. 221–229.
- Stetter G. (1989): *Partizipialkonstruktionen im Polnischen und ihre Wiedergabe im Deutschen*, Leipzig.
- Toman J. (1986): *A (word-) Syntax for Participles*, „Linguistische Berichte”, t. 105, Opladen, s. 367–408.
- Toman J. (1987): *Eine Antwort auf D. Wunderlichs „Partizipien im Deutschen”*, „Linguistische Berichte”, t. 111, Opladen, s. 411–417.
- Valentin P. (1994): *Über Partizipien und Nicht-Partizipien im heutigen Deutsch* [w:] D. Bresson, M. Dalmas red. *Partizip und Partizipialgruppen im Deutschen*, Tübingen, s. 33–46.
- Vendler Z. (1967): *Verbs and Times*, „The Philosophical Review”, s. 143–160.
- Weber H. (2000): *Partizip Präsens und Partizip Perfekt im Deutschen – eine Aspektopposition?* [w:] A. Kątny red. *Aspektualität in germanischen und slawischen Sprachen*, Poznań.
- Weiss D. (1977): *Syntax und Semantik polnischer Partizipialkonstruktionen im Rahmen einer generativ-transformationellen Beschreibung*, Bern, Frankfurt am Main, Las Vegas.
- Wróbel H. (1975): *Składnia imiesłowów czynnych we współczesnej polszczyźnie*, Katowice.
- Wunderlich D. (1987): *Partizipien im Deutschen*, „Linguistische Berichte”, t. 111, Opladen, s. 347–366.
- Wunderlich D. (1997): *Participle, Perfect and Passiv in German*, Düsseldorf.
- Zemb J. (1994): *Kontrastives rund um das Mittelwort* [w:] D. Bresson, M. Dalmas red. *Partizip und Partizipialgruppen im Deutschen*, Tübingen, s. 47–56.
- Zimmermann I. (1988): *Die substantivische Verwendung von Adjektiven und Partizipien* [w:] M. Bierwisch et al. red. *Syntax, Semantik und Lexikon*, Berlin, s. 279–311.

Zusammenfassung

Zur Bestimmung der grammatischen Kategorie ‘Partizip’. Eine typologische Studie am Deutschen und am Polnischen

Das Partizip – die so bezeichnete Form tritt in jeder Grammatik auf. Auf welche Weise sie auch immer beschrieben werden mag, werden kaum Versuche unternommen, sie zu definieren. Liegt ihr Wesen auf der Hand, so dass man es nicht mehr braucht? Oder vielleicht funktioniert es im linguistischen Bewusstsein als althergebracht, so dass alle Fragen und

Bedenken als restlos beseitigt gelten? Dass dies bei weitem nicht so ist, wird anhand zweier Sprachen dargestellt, die über zwei verschiedene "Partizipialsysteme" verfügen. In Anlehnung an mehrere Beschreibungs- und Analysemodelle werden Faktoren angesprochen, die zusammen das Phänomen 'Partizip' ausmachen: Wortklassenzugehörigkeit, Kategorien, Nomenklatur, Prinzip der "Subjektidentität" sowie deren Funktionen.